

УДК 340.132

ПОМИЛКА ЯК КАТЕГОРІЯ ПРАВОЗНАВСТВА

Каленіченко Л. І.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Харківського національного університету
внутрішніх справ

Анотація: В статті виокремлено та проаналізовано суттєві ознаки помилки як категорії правознавства, здійснено її загальнотеоретичну характеристику. Сформульовано родове поняття «юридична помилка».

Ключові слова: помилка, юридична помилка, омана, результат юридичної діяльності.

Аннотация: В статье выделены и проанализированы существенные признаки ошибки как категории правоведения, проведена её общетеоретическая характеристика. Сформулировано родовое понятие «юридическая ошибка».

Ключевые слова: ошибка, юридическая ошибка, заблуждение, результат юридической деятельности.

Annotation: In article essential signs of an error as jurisprudence categories are allocated and analyzed, its general-theoretical characteristic is spent. The patrimonial concept «a legal error» is formulated.

Key words: An error, a legal error, error, result of legal activity.

Помилка є об'єктивною реальністю будь-якої діяльності людини. У зв'язку з тим, що помилка у юридичній діяльності, як правило, «має» певні юридичні наслідки, проблема з'ясування юридичного загальнонаукового значення помилки і розробка її родового поняття є одним із актуальних завдань сучасної юриспруденції.

Слід окремо відзначити, що у загальнотеоретичній юридичній літературі різними аспектами проблеми помилки займалися М. М. Вовленко, В. О. Котюк, К. Р. Мурашлімов, О. В. Пунько і В. В. Русскіх.

Неодноразово звертали увагу на сутність різних видів помилки у юридичній діяльності В. М. Абрамова, Р. С. Белкін, А. Д. Бойков, Г. Л. Грановський, Н. І. Клименко, З. Ф. Коврига, Т. М. Марітчак, А. Д. Назаров, А. К. Педенчук, А. Б. Соловійов, В. М. Шулекін, та ін. Зусиллями зазначених учених кримінального права і криміналістики визначені дефініції таких видових понять юридичної помилки, як слідча, кваліфікаційна, судова, експертна помилка.

Однак, у сфері теоретичного осмислення сутності та змісту юридичної помилки як категорії правознавства існує низка невирішених питань або питань, що потребують певного уточнення, доповнення, переосмислення, додаткового дослідження та обґрунтування.

У статті автор поставив за мету здійснити загальнотеоретичну характеристику помилки як правового явища, виокремити і проаналізувати її суттєві ознаки, сформулювати поняття.

З метою виокремлення загальних формально-юридичних ознак юридичної помилки, на наш погляд, логічно правильним буде проаналізувати різні точки зору, які склалися і використовуються в основних галузевих дисциплінах і теорії держави та права, на її сутність і значення.

Такий підхід, на нашу думку, дозволить уникнути повторень, надасть можливість узагальнити ознаки помилки і на їх підставі сформулювати її родове поняття. Крім цього, такий підхід дозволить

узагальнити різні методологічні підходи, які використовуються вченими-правознавцями під час формулювання дефініції як юридичної помилки, так і її різних видів.

Слід окремо відмітити, що процес обрання тієї чи іншої наукової ідеї формулювання поняття помилки тісно пов'язаний із обґрунтуванням її нормативного змісту. Задля вирішення цього завдання необхідно, на нашу думку, по-перше, визначити *критерії формалізації помилки* як категорії правознавства. При цьому такого роду правові підстави віднесення помилки до юридично значущих «явищ» повинні бути обумовлені, з однієї сторони, сутністю дослідження юридичної природи помилки, а з іншої, - орієнтовані на пошук ефективних способів подолання юридичних помилок.

У загальнотеоретичній науковій літературі та монографічних галузевих літературних джерелах існують різні підходи до визначення юридичного значення помилки. Як правило, такі теоретичні конструкції відрізняються одна від одної рівнем глибини, всесторонністю охоплення матеріалу, методологією пізнання та пояснення; і в цілому вони висвітлюють лише окремі, прикладні аспекти цієї теми.

Проте, разом із цим такі дослідження складають підґрунтя для встановлення юридичного значення помилки, що дозволяє визначити цю категорію як самостійне явище в теорії права і юридичній практиці.

Аналіз різних підходів до визначення сутності помилки у правознавстві, дає підстави відмітити, що деякі вчені-правознавці пов'язують *юридичне значення помилки зі свідомо-вольовою діяльністю суб'єкта правового відношення чи професійної діяльності*. Логічною посилкою такої позиції є семантика слова «помилка».

Так, приміром, укладачі «Словника української мови» у 10-ти томах надають таку інтерпретацію поняття помилки: «Помилка – неправильність у вчинках, діях; помилка – неправильна думка, хибне уявлення про когось, щось» [1, с. 118]. У тлумачному словнику В.І. Даля про помилку сказано, що: помилка це – «невірність, промах, огріх, обмовка чи

непорозуміння, погане, помилкове розпорядження чи вчинок, неумисний вчинок або мимовільне, неумисне викривлення чогось» [2, с. 780].

У кримінальному праві проблема помилки тісно пов'язана з питаннями протиправності та винності діяння. Так, приміром, А.А. Піонтовський формулює таке визначення: «помилка є неправильним уявленням особи про юридичні чи фактичні властивості і наслідки вчинених дій» [3, с. 402]. Схоже поняття помилки дає В.Ф. Кириченко: «під помилкою необхідно розуміти неправильну уяву особи відносно протиправності діяння, тобто заборони його законом, кваліфікації і розміру відповідальності» [4, с. 35].

У свою чергу, Н.І. Клименко підкреслює, що: «Помилки особи – це висновки неумисного характеру, які не відповідають оцінюваним явищам об'єктивної дійсності, і рішення та дії, що випливають із цих висновків» [5, с. 129].

Окремо, на наш погляд, слід звернути увагу на зміст поняття «помилка» В.А. Якушина, який під помилкою у кримінально-правовому аспекті розуміє оману особи в об'єктивних ознаках суспільно-небезпечного діяння, яке характеризує його як злочин [6, с. 35]. В іншій монографії автор уточнює нормативні критерії помилки як правового явища. «Під помилкою в кримінальному праві слід розуміти оману особи відносно характеру і ступеня суспільної небезпеки скоєного діяння і його кримінальної протиправності» [7, с. 251].

У процесуальних галузях інший підхід до визначення помилки. І.М. Шопіна визначає слідчу помилку як незаконну або необґрунтовану дію (бездіяльність) слідчого, що не містить ознак злочину, виражену в неповноті або односторонності розслідування обставин справи, суттєвому порушенні кримінально-процесуального закону та неправильному застосуванні кримінального закону [8, с. 16]. Схоже поняття слідчої помилки пропонує А.Д. Назаров: такого роду помилка – це «незаконна або необґрунтована дія чи бездіяльність, слідчого, що здійснює попереднє слідство кримінальної справи, котра не містить ознак діяння, за яке передбачено кримінальне покарання, яка виразилась у неповноті й односторонності розслідування ним обставин справи, недотриманні в кримінальному процесі конституційних прав і свобод людини і громадянина, суттєвому порушенні кримінально-процесуального закону, неправильному застосуванні закону, спрямована, за суб'єктивною думкою слідчого, на виконання цілей кримінального судочинства, хоча об'єктивно перешкоджає їх досягненню» [9, с. 19].

Огляд загальнотеоретичної наукової літератури свідчить про те, що у сфері загальної теорії держави і права неодноразово робилась спроба систематизувати фактичний матеріал і сформулювати родові поняття помилки у правознавстві.

На нашу думку, одним із комплексних та цілісних досліджень зазначеної теми є робота В.М. Карташова. Автор пропонує теоретичну концепцію помилки в професійній юридичній діяльності. Його поняття помилки охоплює найбільш важливі правові сфери – законодавчу, правозастосовну, інтерпретаційну. Важливою складовою такого підходу є вольовий і «діяльнісний» аспект професійної юридичної

діяльності, який і визначає сутність помилки. Він полягає і у тому, що помилка стоїть на заваді ефективному здійсненню професійної діяльності [10, с. 50-51].

Зміст поняття «помилка» зі *свідомо-вольовою діяльністю суб'єкта професійної діяльності* пов'язує і М.М. Вовпенко. На його думку: «Помилка являє собою результат неправильної дії, який не досягає мети. Помилки пов'язані з неточністю дій, неадекватністю мислення і виражаються в порушенні будь-яких правил» [11, с. 38-39].

М.М. Вовпенко формулює специфіку правозастосовних помилок. На думку вченого, правозастосовна помилка являє собою сферу індивідуального правового регулювання, де вона викривляє владну державну волю в конкретних правових відношеннях, які являються результатом правозастосовної діяльності. У зв'язку з цим, автор визначає правозастосовну помилку як: «Правозастосовна помилка - є протиправним нормам матеріального та процесуального права результат владної діяльності, який не досягає цілей правового регулювання, і кваліфікується як помилковий компетентним органом в особливому акті» [11, с. 40-41].

У правознавстві є і інші дефініції помилки, які сутність та значення помилки пов'язують із *свідомо-вольовою діяльністю суб'єкта професійної діяльності*. У зв'язку з зазначеним, на нашу думку, однією із суттєвих формально-юридичних ознак помилки слід визнати – *свідомо-вольовий діяльнісний характер* цієї категорії.

Проте, лише *свідомо-вольовою діяльністю суб'єкта права* задля формування юридичного значення і визначення місця помилки у системі правових категорій недостатньо.

Юридичне значення помилки проявляється через *едність свідомо-вольовою діяльності і її результатів*.

Професійна діяльність, одним із видів якої є і юридична практика, свідчить про те, що помилки у правовій сфері формуються, обумовлені, активно безпосередньою діяльністю людини. Поза індивідом і його життєдіяльністю помилка не може існувати, що і визначає її соціальну природу. Таким чином, те, що помилка є *окремим конкретним результатом діяння суб'єкта права*, є аксіомою.

У зв'язку з тим, що помилка є результатом професійної (юридичної) діяльності, а діяльність завжди пов'язана із особою людини, суб'єктом права, закономірно впливає висновок, про те, що юридична помилка є *суб'єктивним результатом* діяльності. Саме суб'єкти права, реалізуючи свої права чи виконуючи обов'язки у тій чи іншій юридичній сфері життя, приймають юридично-значущі рішення, вступають у ті чи інші правовідносини, потенційно не застраховані від вчинення помилки.

У межах соціально свідомого діяння, яке спрямоване на досягнення певної мети чи реалізації законного інтересу, виникає помилка. І факт формалізації помилки у межах законної поведінки учасників правових відносин у формі результату пояснює не лише причинну, а й *казуальну сутність помилки*.

На казуальну природу помилки вказує А.К. Семенов: «Слід відмітити, що у слідчого немає

фатального психологічного хисту, здатності до помилок і помилкових дій. Деякі об'єктивні та суб'єктивні, випадкові причини можуть виявлятися як певні закономірності ситуативної нестабільності поведінки слідчого, що може спричинити помилкові дії» [12, с. 219].

Окрім вищезазначених ознак, помилці характерна і така властивість, як *недосягнення цілей правового регулювання*. Цілі правового регулювання реалізуються та втілюються в життя саме через активну, виключно безпомилкову юридичну діяльність. Помилкові результати дій (юридичні помилки) є неправильним результатом діяння. Такий результат, хоча і направлений на досягнення цілей правового регулювання, але він, у зв'язку зі своєю хибністю, помилковістю, їх не досягає.

Спираючись на викладене, підкреслимо, що для втілення в життя ідей законодавця, досягнення цілей правового регулювання, необхідна ефективна, безпомилкова, належним чином організована діяльність суб'єктів права.

Крім цього, втілення ідей законодавства у життя певною мірою забезпечується якісною та своєчасною роботою по виявленню та виправленню допущених юридичних помилок.

Таким чином, у випадку скоєння помилки, суб'єкт права діє виключно у суспільно-корисних цілях і іншої мети в нього немає. Іншими словами, у суб'єкта права, який скоїв помилку, немає бажання своїми діями нанести шкоду тому чи іншому суб'єкту права. Тому помилка не може бути здійснена умисно, вона *вчиняється лише ненавмисно, внаслідок добросовісної омані чи неправильного уявлення*.

За умови, що діяння здійснюється суб'єктом права з умислом, тобто у нього є бажання настання шкідливих наслідків, чи з необережності (суб'єкт права передбачав можливість настання суспільно небезпечних наслідків своїх дій, але легковажно розраховував на їх відвернення, чи не передбачав можливості настання суспільно небезпечних наслідків своїх дій, хоча повинен був і міг їх передбачити), то дії будуть кваліфікуватися вже не як помилка, а як злочин. М.М. Вопленко у цьому випадку пише про «правозастосовне свавілля», яке – «порушує режим законності, власну, юрисдикційну, виконавчо-розпорядчу діяльність посадових осіб шляхом видання необґрунтованих актів застосування права, які виступають результатом самовлади і свавілля» [13, с. 160].

Саме відсутність у діяч суб'єкта права, умислу і необережності дозволяє відокремити поняття «помилка» від поняття «злочин». Усвідомлення неправильності своїх рішень, злочинності дій, виключає оману і неправильне уявлення як такий психічний стан, при якому суб'єкт не усвідомлює хибність своїх суджень і дій, і переконаний у зворотному. Помилка, як і будь-яка інша, є ненавмисною неправильністю, котра допущена внаслідок неправильного уявлення, омані.

Таким чином, *підставою помилки суб'єкта права є:*

- *по-перше, омана* – невідповідність знань предмету, розходження суб'єктивного образу

дійсності з об'єктивним прообразом [14, с. 75]. При цьому будь-яка омана – причина і передумова помилки. Але не будь-яка помилка – омана. Омана – це потенційна можлива помилка. Але не будь-яка помилка – це омана у реалізованій дійсності;

- *по-друге, неправильне уявлення* – викривлене неадекватне відображення у свідомості людини реальності, що не відповідає об'єктивній дійсності повністю чи частково. В результаті такого неправильного сприйняття дійсності людина приймає рішення. І, як результат, наслідки її діяльності не відповідають її прагненням.

Зважаючи на все вищевикладене, на наш погляд, слід окремо відмітити, що зазначені властивості помилки, які формують її юридичне значення, не є вичерпними. У науковій юридичній літературі і практиці виокремлюють і інші якості помилки. Проте, визначені і проаналізовані ознаки помилки створюють достатні підстави для формулювання її родового поняття.

Помилка – юридично-значущий негативний результат, який стоїть на заваді виконання суб'єктами права офіційно-проголошених цілей, прав та свобод, законних інтересів і який підлягає виправленню правовими засобами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Словник української мови : у 10 т. / [ред. кол.: І. К. Білодід та ін.] – К. : Наукова думка, 1976. – Т. 7. – 723 с.
2. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. / В. И. Даль. – М. : Русский язык, 1989. – Т. 2. – 780 с.
3. Пионтковский А. А. Курс советского уголовного права. Часть общая / А. А. Пионтковский. – М.: Госюриздат, 1961. – 666 с.
4. Кириченко В.Ф. Значение ошибки по советскому уголовному праву / Кириченко В.Ф. – М. : Изд-во АН СССР, 1958. – 188 с.
5. Клименко Н. И. Ошибки при использовании специальных знаний в досудебных стадиях уголовного процесса / Н. И. Клименко // Проблемы дальнейшего укрепления социалистической законности при расследовании преступлений органами внутренних дел: межвуз. сб. науч. тр. / М-во внутр. дел; [ред. А. Я. Дубинский]. – К. : КВШ МВД СССР, 1988. – С. 129–130.
6. Якушин В. А. Ошибка и её уголовно-правовое значение / В. А. Якушин; [нач. ред. Ф. Р. Сундуур]. – Казань : Изд-во Казанского ун-та, 1988. – 128 с.
7. Якушин В.А. Субъективное вменение и его значение в уголовном праве / Якушин В.А. Тольятти: Изд-во ТолПИ, 1998. – 296 с.
8. Шопіна І. М. Правові та організаційні засади підвищення ефективності професійної діяльності слідчих органів внутрішніх справ України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 «Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / І. М. Шопіна. – Х., 2004. – 20 с.
9. Назаров А. Д. Влияние следственных ошибок на ошибки суда / А. Д. Назаров. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. – 323 с.
10. Карташов В. Н. Профессиональная юридическая деятельность / В. Н. Карташов. – Ярославль: Изд-во Ярославского ун-та, 1992. – 235 с.
11. Вопленко Н. Н. Ошибки в правоприменении: понятие и виды / Н. Н. Вопленко // Советское государство и право. – 1981. – № 4. – С. 38–46.
12. Семенов А. К. К вопросу о природе ошибок, ошибочных действий и решений в раскрытии (расследовании) преступлений / А. К. Семенов // Актуальные вопросы правоведения в период совершенствования социалистического общества. – Томск : Изд-во ТГУ, 1988. – С. 218–219.
13. Вопленко Н. Н. Социалистическая законность и применение права / Н. Н. Вопленко. – Саратов : Саратовский гос. ун-т, 1983. – 184 с.
14. Заботин П. С. «Преодоление заблуждения в научном познании» / Заботин П.С. – М. : Мысль, 1979. – 191 с.